

LES APORTACIONS DELS JESUÏTES DE L'OBSERVATORI DE L'EBRE A LA CREACIÓ DEL LLENGUATGE CIENTÍFIC CATALÀ MODERN (1904-1936)

Joan March Noguera

Paraula clau: *Jesuïtes de l'Observatori de l'Ebre.*

The contribution of Jesuit from the Ebre Observatory about the creation of the modern catalan scientific language

Summary: *The personality of Antoni Vicent (1837-1912), harvester of science, catalanista and initiator the social Catholicism, was teacher in the «Colegio Máximo de Jesús» from Roquetes, high seminary of Jesuits of Aragon crown where he made the atmosphere necessary by to have built in 1904 the Ebre Observatory, and in the following years the Chemical Laboratory (1905) i the Biological Laboratory (1909). Is in this ones institutions where some scientifics Jesuits to continue the spirit of Vicent's. to making a creation of the modern catalan scientific were J. Barnola (1870-1925).*

Key word: *Jesuits from the Ebre Observatory.*

Quan s'inaugura oficialment l'Observatori de l'Ebre l'any 1905¹, s'ha posat en marxa el moviment llançat per la *Lletra de Convit* (1901) d'elaborar el *Diccionari de la Llengua Catalana* i dins aquest procés la creació del llenguatge científic català modern. Val la pena tornar un poc enrere i analitzar per què un grapat de jesuïtes conreadors de les ciències des de finals del segle passat varen posar en marxa una sèrie d'institucions científiques que es convertiren en capdavanteres en cada una de les seves especialitats. El primer que cal deixar clar és que la concentració de la producció científica a Catalunya en un grapat de clergues entre 1879² i 1936 de la categoria de Frederic Faura (1840-1897), astrònom, i Benet Viñes (1837-1893), astrònom, com a mestres precursors, i Josep Maria Albiñana (1875-1922), geòleg; Josep Algué (1856-1930), astrònom; Joaquim Barnola (1870-1925), biòleg; Ricard Cirera

¹ He d'agrair d'una forma molt especial a l'actual bibliotecària de l'Observatori, Maria Genescà, l'ajuda prestada per fer possible aquesta comunicació.

² Any de publicació de l'*Aeterni Patris*.

(1864-1932), astrònom; Longí Navàs (1858-1939), biòleg; Ignasi Puig (1887-1961), astrònom; Jaume Pujula (1869-1958), biòleg; Lluís Rodés (1881-1939), astrònom i Eduard Vitòria (1864-1958), químic, com a deixebles; jesuïtes tots ells, o el capellà secular Jaume Almera (1845-1919), geòleg, no va ser fruit de la casualitat sinó de l'esperit que s'havia iniciat poc abans del papat de Lleó XIII (1878-1903).

Lleó XIII i el seu equip varen dotar l'Església entre 1879 i 1891, de tres grans instruments per tractar de tornar a impregnar la societat d'esperit cristià, les seves encíclicues: *Aeterni Patris* (1879), amb el seu impuls perquè el clergat conreés l'estudi de les ciències; *Libertas praestantissimum* (1888), amb la legitimació dels moviments de les nacions sense estat per aconseguir una major autonomia i poder desenvolupar la seva personalitat, i, per últim, la *Rerum novarum* (1891).

La causa que quasi tot ells varen tenir qualque cosa a veure amb l'Observatori de l'Ebre³ i les seves emanacions, Laboratori Químic (1905), Laboratori Biològic (1909), la revista *Iberica* (1914) etc., es deu al fet que a Roquetes ja existia prèviament el Colegio Máximo de Jesús de la Companyia, al qual va estar agregat inicialment l'Observatori i en el qual va ensenyar un jesuïta no excessivament conegut pel que fa al conreu de les ciències, el castelloner Antoni Vicent (1837-1912).

Es pot definir Antoni Vicent com el seguidor perfecte de les tres encíclicues papals abans esmentades, amb la característica que la seva presa de consciència en relació amb els problemes que es tracten a les encíclicues és previ a la seva publicació, ja que per la seva edat el fan més un precursor, com Faura i Viñes, que un producte del moviment regeneracionista derivat de les directrius papals.

De família benestant, va estudiar la carrera de dret a la Universitat de Madrid, i una vegada acabada la carrera (1859)⁴ va sentir la vocació religiosa i va demanar l'entrada a la Companyia de Jesús (1861). Quan varen saber de la seva capacitat intel·lectual els seus superiors, seguint la tradició jesuítica, el varen enviar a estudiar ciències a la Universitat de Sevilla, on es va llicenciar l'any 1865. Enviat a ensenyar les distintes assignatures de ciències al col·legi de segona ensenyança de Sant Ignasi de Manresa, va alternar aquesta tasca, per a la qual tenia especial estimació, amb la d'organitzar els primers cercles d'obers catòlics (1866) abans que els seus homòlegs francesos com Albert Mun (1841-1914). La revolució del 68 el va fer emigrar a França, on va connectar amb Mun i el seu moviment sindicalista catòlic i va ampliar els seus coneixements en temes socials i de ciències. L'any 1874, com la resta dels jesuïtes, va tornar a ser destinat a Espanya per estudiar teologia al Colegio Máximo de Jesús a Tortosa, on fou ordenat capellà. Va romandre a Tortosa fins l'any 1884, on va exercir de professor de sagrades escriptures, i, a més d'aprofundir els seus estudis de ciències biològiques, va crear cercles d'obers catòlics amb l'ajut inestimable de l'imminent científic i protector de

³ La millor prova de la tesi que defenso al llarg del treball la trobam al treball coordinat per Ricard Cirera: CIRERA SALSE, Ricardo (1906). *Noticia del observatorio y de algunas observaciones del eclipse*. Barcelona. Gustavo Gili Editor. A la portada d'aquest treball hi ha la clau de la fundació de l'Observatori que diu així: *Memorias del observatorio del Ebro situados en Roquetas agregado al Colegio Máximo de la Compañía de Jesús, de Tortosa*.

⁴ Va treballar al despatx del misser i polític carlista valencià Antoni Aparisi (1817-1872).

l'Observatori J. Landerer (1841-1922) per tota la diòcesi amb tanta força que l'any 1887 va ser la seu de la convenció estatal de sindicats catòlics. La Companyia, seguint l'*Aeterni Patris*, va muntar un laboratori de biologia ben dotat al col·legi de segona ensenyança de San José de València l'any 1885 i Antoni Vicent es va encarregar de la direcció. Entre aquest any i 1889 va ser la seva etapa més productiva amb relació a la biologia, i fruit de la tasca d'aquests anys publicarà, el 1892, *Estudios Biológicos*⁵. L'any 1889 va ser el darrer que va exercir l'ensenyança de les ciències i la direcció del laboratori com a activitat principal, ja que l'evolució positiva de la seva activitat social el va obligar a dedicar-se més a aquests temes.

Per l'àmbit del treball em referiré a la influència de Vicent en els aspectes de l'estimació vers la llengua i la cultura catalanes, així com vers la investigació científica. Vicent va intercanviar correspondència amb el dos cappers del catalanisme religiós de l'època, molt amics entre ells Josep Torras i Bages i Antoni Alcover.

El manifest a favor de l'elaboració del *Diccionari General de la Llengua Catalana* el va fer públic mossèn Alcover el dia 3 de juliol de 1901 mitjançant la *Lletra de Convit*, i tenim una carta d'Antoni Vicent datada el 10 de desembre que demostra que en va ser col·laborador de primera hora, en la qual informa que ha rebut carta d'Alcover juntament amb un nombre important d'exemplars de *Lletra de Convit*, Vicent indica a qui els ha donat i li transcriu les direccions perquè hi connecti directament. Vicent va mantenir sempre la seva influència moral sobre el Colegio Máximo de Jesús de Tortosa, per on varen passar els anys en què ell féu de professor o en els immediatament posteriors el grup més granat dels científics jesuïtes i catalanistes que tindran en Antoni Vicent el model a seguir, especialment inclinat a la investigació científica, tant per als professors com per als alumnes, on contaven amb una bona biblioteca, així com amb les instal·lacions científiques necessàries.⁶

Així, trobam al llarg de les pàgines 44 a 46 del volum I del *Bolletí del Diccionari*, datat el març de 1902 i sota l'epígraf *Llista de col·laboradors del diccionari per orde cronològic* el següent: 277 R. P. Antonio Vicent, Jesuïta.-Colegio de S. José, Valencia.

Mossèn Alcover va emprendre el tercer dels seus viatges per les terres de parla catalana el mes d'abril del mateix any i a la pàgina 94 i del *Bolletí...* trobam que al mes de maig escriu:

Dia 11.— Pren el tren de Valencia y... Celebra una llarga entrevista amb lo célebre naturalista y Corresponsal nostre, Rt. P, Vicent, jesuïta.

Tenim més dades d'aquesta entrevista de les que van sortir al Bolletí d'acord amb el que va publicar Alcover mesos abans a Impresions de Viatge, crònica del viatge feta pel Diari de Mallorca. Així, amb relació a Antoni Vicent deia el següent a la pàg. 154:

⁵ VICENT TOLZ, Antoni (1892). *Estudios biológicos de la vida y de los principales estados psicofisiológicos y psicopatológicos del hombre*. Valencia. Imprenta de José Ortega.

⁶ És de gran interès *Bodas de oro de los padres jesuitas en Tortosa 1879-1929* (1929). Tortosa. En ella s'explica l'ambient científic que presideix el col·legi de Jesús, fruit de la interacció de professors i alumnes (certàmens literaris de ciències).

També he vist el P. Antoni Vicent, honor de la Companyia de Jesús, glòria de la ciència espanyola, apòstol de la sociologia catòlica y dels Circols d'Obrers. Me digué que recomana per tot l'obra del Diccionari y que seguirà fent lo mateix.

Retornam el *Bolletí* per continuar el viatge:

Dia 15.— Amplia sos estudis sobre el llenguatge tortosí, y conferencia llargament amb los actius Corresponsals y col·laboradors tortosins R. P. Joseph Pastoret, jesuïta, D. Francesch Mestre y Mossen Garcia Girona, superior del Col·legi de Vocacions Eclesiàstiques y Mossen Bellpuig, catedràtic del Seminari...

És interessant tenir en compte que per a mossèn Alcover el seu amic Antoni Vicent, fins i tot en el moment de més ensuperbiment de Vicent com a activista social, el defineix com a *notable naturalista*. Així, apareix novament al *Bolletí del Diccionari*⁷:

A València, a n-el discurs que férem a la Asambleia regional de societats Catòliques Obreres, qu'organisé el meritíssim jesuïta y notable naturalista Rt. P. Antoni Vicent, [...] convidárem els assembleïstes a prendre part en l'Obra del Diccionari.

Una bona prova de la presència de Vicent, a l'ombra, en a la creació de l'Observatori de l'Ebre, la trobam en relació amb la data de la inauguració oficial, el dia 30 d'agost de 1905 amb motiu de l'eclipsi total de sol especialment visible al mediterrani. Alcover, vicari general de Mallorca, va aconseguir, gràcies als bons oficis del seu amic Vicent, que es desplaçés a Mallorca una important delegació de científics adscrits a l'Observatori presidida ni més ni menys que per Josep Algué per ajudar a muntar un observatori astronòmic i meteorològic al seminari de Sant Pere de Palma i, posteriorment, observar l'eclipsi de sol, ja que Mallorca era un territori privilegiat per contemplar aquest eclipsi. Vigilant l'operació compareixerà Antoni Vicent que, amb el seu sentit pràctic, va organitzar una expedició completa a les Illes.

L'any 1918 mossèn Alcover va tornar a Tortosa i va donar al *Bolletí* una informació absolutament demostrativa de l'interès dels jesuïtes de l'Observatori per la llengua i la cultura catalana, així trobam a la pàgina 213 del tom X del *Bolletí* que el dia 31 de juliol:

Els pares de l'Observatori de l'Ebre m'envien un carruatge per que hi vaja a estar un parell d'hores ab ells puy desitgen ferm saludarme i obsequiar-me; i tenc el disgust de dirlos que m'es impossible arribarhi per absoluta falta de temps.

Dels jesuïtes científics que passaren pel Colegio Máximo de Jesús de Tortosa i tingueren relació amb Antoni Vicent podem distingir dos grups amb relació a la seva actitud sobre la utilització del català com a llenguatge científic.

El primer format, fonamentalment per Josep Maria Albiñana, Ricard Cirera, Josep Algué, Jaume Pujiula, Lluís Rodés i Eduard Vitoria, que comprenent el catalanisme i la necessitat de la normalització lingüística consideraran que publicant els seus coneixements

⁷ *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (1904). Tom II. Pàgs. 307 i 308. 12 de maig.

científics en català tindran poca difusió i per això publicaran amb abundància en alemany, castellà o anglès, però gairebé mai en català, tot i que gràcies a la seva postura oberta al catalanisme varen contribuir a la creació del llenguatge científic català.

Aquest és el cas de Josep Maria Albiñana, geòleg expert en sismologia, que va ser durant molts anys el bibliotecari de l'Observatori i va dirigir en els darrers anys de la seva vida (1917-1922) la revista *Iberica*, i que es va cartejar amb Torras i Bages i Alcover, amb qui va mantenir una relació d'amistat des que es varen conèixer al Primer Congrés Internacional de Llengua Catalana l'any 1906.

Pas a ressenyar una de les cartes en català (en paper de la revista *Iberica*, en castellà) dirigides a Alcover, testimoni de l'inici d'un intercanvi de publicacions que sens dubte va contribuir a la creació del llenguatge científic català datada el 7 de gener de 1914:

Acabo de rebre el nº 13 T. VII del seu preuat Bolletí, damunt del qual escriu que de bon gust estableix el canvi amb la nostra *juvenivola* Revista⁸

Ricard Cirera era germà de Lluís Cirera (1859-1936), metge pioner dels tractaments amb electroteràpia, amic íntim d'Alcover des de la seva llarga estada a Mallorca on havia estat destinat per l'armada a la qual pertanyia, participant al I Congrés de la Llengua, col·laborador del diccionari en les tasques de creació de llenguatge científic, etc. Lluís Cirera va preparar la trobada entre el seu germà i mossèn Alcover en motiu del seu viatge de proselitisme del *Diccionari* pels Pirineus l'any 1900.

El cas de Josep Algué té una certa justificació, i és que la immensa majoria del seu treball científic el va fer lluny d'Europa, a Cuba, Filipines i els Estats Units, per la qual cosa, en aquest cas, els seus treballs en català haurien estat absolutament fora de lloc i absolutament estèrils quant a ressonància, tant dins els mitjans científics com populars.

Del cas de Jaume Pujiula,⁹ com a catalanista no exercitant, tenim un testimoni directe d'Antoni Alcover tal com ho explica al tom V del *Bolletí del Diccionari, Dietari de la meua exida a Alemanya y altres nacions durant l'any del Senyor 1907*, pàgs. 228 i 229 (27 de setembre de 1907):

El P. Pijiula a lo que va es a prendre tots els métodos y sistemas d'estudiar la vida en sos diferents ordes, per llavó ell estudiar per conte seu allá ont l'obediència l'enviy. No s'oblida de Catalunya ni de la causa catalana; no'n sap res de lo que va succeint perque no rep ni llitx periòdichs, però de cor ¡vaja si seguex! Me'n ha demanades noves. No n'hi he pogudes donar de fresques perque no'n tench; l'he enterat emperó de la situació, y n'ha estat contentíssim.

⁸ Pàg. 411 del volum VII del *Bolletí del Diccionari* deia el següent: *Un nou confrare. Ha visitada la nostra redacció la revista setmanal il·lustrada Iberica. El progreso de las Ciencias y de sus aplicaciones, que publican els Pares Jesuïtes de l'Observatori de l'Ebre (Tortosa). Establim de bon gust el canvi...*

⁹ Mercè Durfort, «Jaume Pujiula i Dilme» (1995), a *Ciència i Tècnica als Països Catalans*, corrobora la tesi central d'aquest treball de posar Antoni Vicent i el Colegio Màximo de Jesús com els promotors imprescindibles per a la creació de l'Observatori de l'Ebre. Pàgs. 831 i 832.

El treball més antic redactat en català per Jaume Pujiula, que ha ressenyat Mercè Durfort, són *Notes sobre els micronuclis d'infusoris en el centrosoma vegetal* (1916). Barcelona. Treballs de la Societat Catalana de Biologia, i *Extensió o noves aplicacions dels mètodes lopo-licròmics de Gallego* (1917).

Lluís Rodés va publicar a la revista científica en català més brillant d'abans de la guerra civil, *Ciència* (1926-1933) subtitulada *Revista Catalana de Ciència i Tecnologia*,¹⁰ l'interessant treball *Un nou mètode independent per mesurar les dimensions i distàncies del sol*.¹¹ Però el treball vertaderament representatiu de Rodés en català és la conferència que va fer al Palau de la Música Catalana el dia 8 de febrer de 1920, titulada «Harmonies del firmament».¹² La conferència, plena de poesia, marca possiblement el moment de major reconeixement social de l'Observatori de l'Ebre en la persona del seu director.

Longí Navàs, encara que va exercir molts anys des de Saragossa, també va contribuir a la creació del llenguatge científic del qual és un bon exemple el treball «Crisòpids d'Europa», publicat l'any 1915 als *Arxius de l'Institut de Ciències*.¹³

L'altre grup de científics jesuïtes que, a diferència dels primers, va alternar l'ús del català per als treballs científics, amb altres llengües de major difusió foren Ignasi Puig i Joaquim Barnola.

Ignasi Puig, futur director de l'Observatori, va fer l'any 1926, des del seu càrrec de sotsdirector, la següent declaració de catalanisme científic a la revista *Ciència*, com a introducció al seu treball sobre l'Observatori.¹⁴

L'OBSERVATORI DE L'EBRE

Aquestes ratlles, doncs, no tenen altra finalitat que la de fer conèixer entre la gent nostrada aquesta Institució veritablement catalana, per trobar-se instal·lada en terres de Catalunya, per haver estat un català son fundador i per ésser també catalans la majoria de Pares i Germans Jesuïtes que hi han treballat i hi treballen encara en la tasca no interrompuda del seu funcionament.

Per acabar, tenim el cas de Joaquim Barnola, íntim amic de mossèn Alcover,¹⁵ abso-

¹⁰ La revista pertanyia al grup editorial Catalònia, que va publicar un seguit de revistes en català que cobrien diverses àrees de la vida diària, així com diverses col·leccions de llibres en català.

¹¹ Núm.25. Novembre 1928.

¹² RODES, Lluís (1920). *Harmonies del firmament*. Barcelona, Oliva de Vilanova Impressor.

¹³ *Arxius de l'Institut de Ciències*. Any III. Número II (1915). Pàgs. 1 a 99.

¹⁴ *Ciència*. Núm. 3. Abril 1926.

¹⁵ A l'Arxiu de l'Obra del Diccionari existeixen una sèrie de cartes de Barnola a Alcover que demostren la inequívoca participació de Barnola en el procés de creació del llenguatge científic català.

lutament integrat en el catalanisme científic tant pel que fa a la publicació dels seus treballs com des del punt de vista institucional (president de la Institució Catalana d'Història Natural 1913-1916 i 1918-1921). Valgui com exemple el treball que va publicar en el primer número de *Treballs de la Institució Catalana d'Història Natural*, l'any 1915, «Contribució a l'estudi de les falgueres de Catalunya».¹⁶

En resum, podem concloure després del breu repàs sobre la biografia d'aquest grup de científics catalans que el viver de vocacions científiques que va ser l'Observatori va donar bons resultats no tan sols en l'àmbit científic sinó també en l'àmbit catalanista.

¹⁶ Pàg. 95.